

Галян І. М. доктор психологічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»
<http://orcid.org/0000-0002-7257-6477>

Нестерук С. Т. магістрант спеціальності 053 «Психологія»,
Національний університет «Львівська політехніка»

ЮНАЦЬКА АГРЕСИВНІСТЬ В НЕВИЗНАЧЕНОМУ СЬОГОДЕННІ

У статті представлені результати дослідження агресивних проявів у ранній юності. Не виявлено суттєвих відмінностей між хлопцями та дівчатами у формах прояву агресії, що є наслідком зміщення соціальних ролей. Діагностовано додатну кореляцію ситуаційної тривожності з «підозрілістю», спричиненою загостреним у ранній юності почуттям справедливості, та особистісної тривожності з негативізмом – формою психозахисту на шляху до самоствердження. Вказано на необхідності дослідження агресивності як механізму психологічного захисту в ранній юності.

Ключові слова: агресія; тривожність; рання юність; психологічний захист; особистісна тривожність; ситуаційна тривожність; негативізм.

Вступ. Проблема агресивності дітей, підлітків та юнаків нині є актуальною як для суспільства загалом, так і для психологічної науки (дитячої психології) зокрема. Турбує педагогів і батьків зростання агресивних тенденцій серед молоді, наявність насильства та жорстокості в дитячому середовищі. Особливо непокоїть культивування насильства через мережі Інтернет та інші засоби масової інформації. Не менш небезпечним є захопленість сучасних дітей та підлітків агресивними комп'ютерними іграми. Залишила свій слід у душах дітей і підлітків війна, яку розв'язала росія проти України.

Аналізування наукової літератури засвідчує, що попри різноманітність вивченості проблеми загалом існує інтерес до дослідження агресивності як особистісної риси. Зокрема, викликає зацікавленість зв'язок агресивності з базовими особистісними утвореннями (мотивами, цінностями, смислотивними орієнтаціями тощо), які можуть детермінувати прояв агресії. Не менш актуальним було б дослідження агресивності як сталого особистісного утворення. А всебічне розуміння механізмів її виникнення і розвитку в онтогенезі сприяло б успішній профілактиці та корекції агресивності в ранній юності. Адже не є дивиною, що неналежне попередження та подолання агресивності в дитинстві ускладнює виховну роботу в підлітковому віці та ранній юності.

Метою публікації є емпіричний аналіз агресивних проявів у ранній юності.

Теоретичне підґрунтя. Феномен агресивності вивчається науковцями різних галузей знання. У психологічній науці агресивність досліджують у межах різних психологічних напрямів та шкіл, де предметом вивчення постають біологічні [7] та соціальні детермінанти агресії [28], механізми її функціонування, а також умови, що сприяють прояву агресії.

У сучасних теоретичних рефлексіях та емпіричних дослідженнях чинників агресії беруться до уваги особистісні якості та властивості темпераменту. Агресивність особистості як самостійну рису дослідники розглядають у річищі різних напрямів: психології особистості [10], поведінкової психології [11], психології ставлень особистості та інтегральних поглядів на людину (В. Мерлін). Обґрунтовано питання про 1) субриси агресивності особистості (проблема визначення), 2) їх взаємного відокремлення (проблема диференціації), 3) їх взаємозв'язку (проблема структури) [11; 12; 25].

Агресивність особистості – не лише самостійний конструкт, але й один із вимірів у структурі особистості. Свідченням цьому є тривимірна модель особистості Г. Айзенка [16] та міжособистісна кругова модель (J. Wiggins [27]). Крім цього, особистісні риси можуть бути предикторами та фасилітаторами агресивної поведінки. З-поміж таких: емоційна чутливість (G. Caprara [14]), А-тип особистості (M. Friedman), імпульсивність (A. Buss [13]; M. Zuckerman [29], ціннісна спрямованість). Звернено увагу на дослідження, що

висвітлюють питання співвідношення агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості [6], діалогічності та імперативності в структурі діяльності особистості [3; 2].

Цікавими для нас стали дослідження особливостей розвитку агресії у дитячому [28], підлітковому та юнацькому [22; 4] віці та особливостей прояву агресивної поведінки в осіб різної статі [9], можливих способів запобігання агресії [21], її профілактики [5]. У контексті нашого дослідження не зайвими стали дослідження агресивної поведінки, спричиненої порушеннями дитячо-батьківських ставлень [26] та системи виховних впливів.

З огляду на досить широкий спектр наявних досліджень, теоретичний конструкт нашого дослідження сформулювали концептуальні положення різноманітних теорій агресивності та ворожості (А. Бандура [8], К. Лоренц [20], Е. Фромм [17], К. Юнг [19], Д. Долард [15]). Ми поділяємо думку А. Бандури, що «навчання агресії» є не лише внутрішнім бажанням суб'єкта, але й засвоєна в процесі спостереження за іншими модель поведінки. А тому її варто розглядати в термінах безперервної взаємодії між факторами поведінковими, когнітивними та середовищними [8]. Отже, ми розглядаємо агресивність як соціально-психологічну рису особистості, спрямовану на здійснення агресивних дій.

Методи дослідження. Зasadничою для організації дослідження стала констатувальна стратегія. Використано методи теоретичного аналізування наукових літературних джерел та емпіричного аналізу даних. Емпіричний матеріал зібрано за допомогою особистісних питальників, що згідно з класифікацією Л. Бурлачука, реалізують суб'єктивний діагностичний підхід [цит. за: 1, с.29]. Зокрема, для діагностики форм прояву агресії використано «Опитувальник ворожості Басса-Даркі» (Buss-Durkee Hostility Inventory, BDHI) [13], діагностованим конструктом якого є вісім шкал, що виявляють різні форми агресії: фізична агресія, непряма агресія, дратівливість, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини. Рівень тривожності оцінено за шкалою Спілбергера (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) [23; 24]. Адаптована версія містить дві підшкали, що

уможливорює виокремити рівні особистісної та ситуаційної тривожності.

Для математико-статистичної обробки емпіричних результатів використано: методи первинної описової статистики, критерії для визначення статистичної значущості відмінностей між ознаками (критерій t-Стюдента та однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA), кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона). Статистики розраховані в програмі SPSS 23.0 for Windows.

Емпіричне дослідження проводилося в закладах загальної середньої освіти м. Львова. Вибірка становила 90 осіб ($n=90$), що належать до вікової групи «рання юність». Вибірка гетерогенна: дівчат – 42 особи (46,67%); хлопців – 48 осіб (53,33%).

Результати і обговорення. З огляду на теоретичне аналізування наукової літератури з проблеми агресивності та ворожості, агресивність є соціально-психологічною якістю особистості. У ранній юності агресивність може бути наслідком засвоєння агресії як своєрідного поведінкового ідеалу або бути захисною реакцією, що закріпилася в умовах хронічного незадоволення потреб. Агресивність взаємодіє з різними особистісними рисами, утворюючи особистісний конструкт та виражається в різних формах. Саме виявлення форм агресивної поведінки, властивої молодим людям, які перебувають на етапі ранньої юності (цьому критерію відповідають старшокласники, віком від 15 до 17 років) стало предметом емпіричного дослідження.

Однорідність дисперсії ($F=0,670$, $p=0,146$) (приймається за умови, якщо $p \geq 0,05$ для значення F за критерієм Левеня), для досліджуваних ознак уможливорює проведення порівняльного аналізу, а нормальність розподілу (критерій Колмогорова-Смірнова, $p \geq 0,2$) – застосування критерію Стюдента.

У досліджуваних нами старшокласників діагностовано різні форми прояву агресії, проте домінуючою є «вербальна» (рис. 1). Це може виражатися через окрик, вживання лайливих нецензурних слів, висловлювання на кшталт заклинань, погроз тощо. Така форма прояву агресії спричинена роздратуванням, що виникає за найменшого збудження. Причиною цього може бути як сам стресор, так і вікові особливості старшокласників.

Питання психології

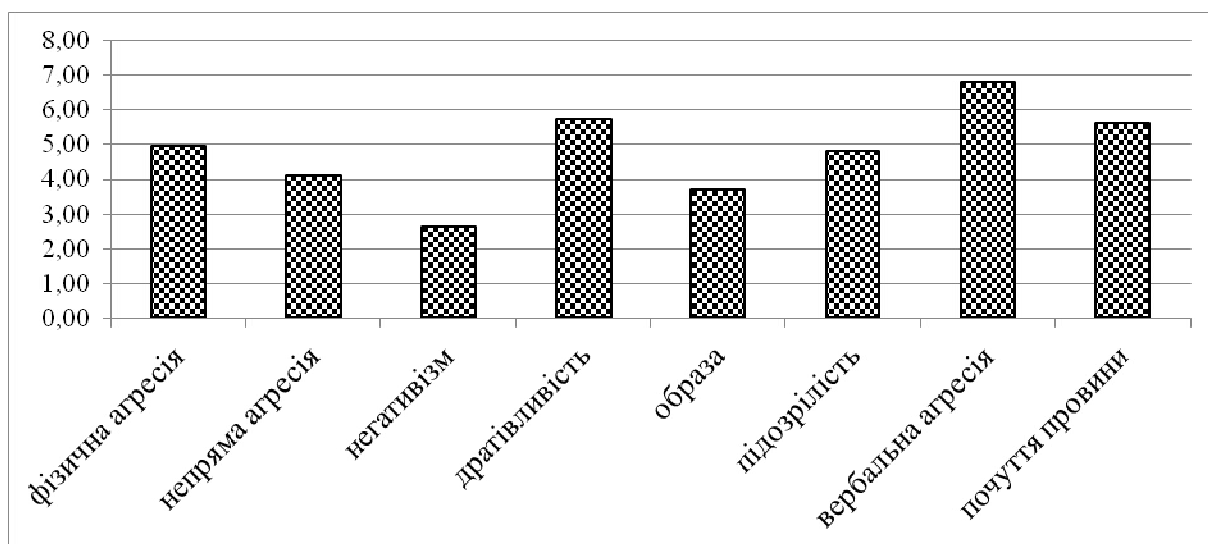

Рис. 1. Показники прояву різних форм агресії («Опитувальник ворожості Басса-Даркі») Показано, що хлопці частіше в з'ясуванні стосунків вдаються до «фізичної агресії» ($M=5,68\pm 0,19$), а ніж дівчата ($M=3,73\pm 0,24$) (табл. 1). Ця різниця є статистично значущою на рівні $p\leq 0,01$ ($t=-6,122$, $p=0,000$).

Таблиця 1

Описові статистики для показників форм агресії у дівчат та хлопців за методикою «Опитувальник ворожості Басса-Даркі»

Форми агресії	Стать	M	SD	SE	t	p
Фізична агресія	дівчата	3,73	1,162	0,248	-6,122	0,000
	хлопці	5,68	1,210	0,196		
Непряма агресія	дівчата	4,18	1,006	0,215	0,307	0,760
	хлопці	4,05	1,815	0,294		
Негативізм	дівчата	2,59	1,221	0,260	-0,290	0,773
	хлопці	2,68	1,188	0,193		
Дратівливість	дівчата	6,77	1,744	0,372	2,673	0,010
	хлопці	5,16	2,499	0,405		
Образа	дівчата	4,45	2,365	0,504	2,311	0,024
	хлопці	3,26	1,622	0,263		
Підозрілість	дівчата	4,82	1,893	0,404	-0,046	0,964
	хлопці	4,84	1,980	0,321		
Вербальна агресія	дівчата	6,86	1,670	0,356	0,190	0,850
	хлопці	6,76	2,124	0,345		
Почуття провини	дівчата	6,09	2,136	0,455	1,244	0,218
	хлопці	5,39	2,060	0,334		

Примітка: n – кількість досліджуваних; M – середнє арифметичне; SD – середнє квадратичне (стандартне) відхилення; SE – помилка середнього арифметичного; t – критерій Стьюдента; p – значущість критерію.

Проте дівчата ($M=6,77\pm 0,37$) виявилися більш «дратівливими» порівняно з хлопцями ($M=5,16\pm 0,40$) ($t=2,673$, $p=0,010$). Дівчата швидше проявляють негативні почуття (запальність, грубість) за найменшою причиною. Статистично значущою виявилася різниця ($t=-2,311$, $p=0,024$) між хлопцями ($M=3,26\pm 0,26$) і дівчатами ($M=4,45\pm 0,50$) за критерієм «образа». Заздрість нерідко переходить у ненависть до оточення, причиною чого можуть бути як реальні, так і надумані події.

Отже, усі форми прояву агресії в досліджуваних, що за віковою категорією належать до ранньої юності перебувають в межах середнього показника. Проте, в одних – це нижня межа, а в інших – верхня, наближена до високого. Найнижче значення має «негативізм» як форма прояву агресії. «Вербальна агресія», «дратівливість», «почуття провини» та «фізична агресія» є тими формами прояву агресивної поведінки, які отримали найвищі значення. Виявлено відмінність між проявами агресії у хлопців

Питання психології

та дівчат. Статистично значущу відмінність простежено за такими формами агресії, як «фізична агресія», «дратівливість» та «образ». Інші форми за методикою Басса-Даркі виявляються однаково, або відмінність є незначущою.

Ще одним показником агресивності є *індекс агресивності* та *індекс ворожості*. Проведений порівняльний аналіз не виявив статистично значущих відмінностей у показниках цих індексів між дівчатами та хлопцями (табл. 2).

Таблиця 2

Показники статистичного аналізу відмінностей індексу ворожості та індексу агресивності в дівчат і хлопців

Індекси	Критерій Левіня		t-критерій для рівності середніх					
	F	p	t	p	Mp	mp	CI 95%	
							Нижня	Верхня
Індекс ворожості	2,563	0,115	1,267	0,210	1,167	0,921	-0,677	3,012
Індекс агресивності	4,310	0,042	0,085	0,932	0,115	1,350	-2,587	2,817

Примітка: F – критерій Фішера; p – значущість критерію; t – критерій Стьюдента; mp – середньоквадратична помилка різниці; Mp – середня різниця; CI – довірчий інтервал для різниці.

Показники описової статистики, що представлені в таблиці 3, засвідчують подібність середніх значень. Для інтерпретації ми скористалися нормами агресивності та ворожості, запропонованими Є. Роговим. Так, норма

агресивності дослідником представлена величиною її індексу $M = 21 \pm 4$, а ворожості – $M = 6,5 - 7 \pm 3$. Водночас акцентовано на можливості досягнення певної величини, що засвідчує ступінь прояву агресивності.

Таблиця 3

Описові статистики для показників індексу ворожості та агресивності у дівчат та хлопців за методикою «Опитувальник ворожості Басса-Даркі»

Індекси	Стать	M	SD	SE	t	p
Індекс ворожості	дівчата	9,27	4,049	0,863	1,267	0,210
	хлопці	8,11	3,038	0,493		
Індекс агресивності	дівчата	21,77	3,422	0,730	0,085	0,932
	хлопці	21,66	5,758	0,934		

Аналіз показників індексу ворожості та індексу агресивності за вибіркою показав,

що отримані значення не виходять за межі нормативних (табл. 4).

Таблиця 4

Описові статистики для показників індексу ворожості та агресивності за вибіркою загалом («Опитувальник ворожості Басса-Даркі»)

Статистики	Індекс ворожості	Індекс агресивності
	Статистика	Статистика
Середнє	8,53	21,70
Стандартна помилка	0,446	0,645
Середнє за вибіркою зменшене на 5%	8,54	21,93
Медіана	8,00	22,00
Дисперсія	11,948	24,959
Середньоквадратичне відхилення	3,457	4,996
Мінімум	1	9
Максимум	16	32
Діапазон	15	23
Міжквартильний діапазон	5	6

Варто зазначити, що у 30% досліджуваних виявлено високий рівень індексу агресивності, а ще у 25% – високий

рівень ворожості. Зазвичай це одні й ті ж досліджувані. Тому для подальшого аналізу ми користалися показником індексу

Питання психології

агресивності, що відповідає меті нашого дослідження.

Наступним кроком став аналіз форм прояву агресії в ранній юності за виявленими рівнями агресивності. Оскільки дисперсії вибірки мають тенденцію до

нормальності, то для рівневого аналізу застосовано однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA. Діагностовано однорідність дисперсії, тому аналіз за рівнями індексу агресивності вважаємо доречним (табл. 5).

Таблиця 5

Показники однорідності дисперсій та значущості рівнів прояву за показником індексу ворожості та агресивності

	Форми агресій							
	Фізична агресія	Непряма	Негативізм	Дратівливість	Образа	Підозрілість	Вербальна	Почуття провини
Однорідність дисперсії								
Критерій Левіня	1,083	0,493	0,495	0,290	02,838	2,341	0,429	1,574
Значущість (P)	0,346	0,613	0,612	0,749	0,067	0,105	0,654	0,216
ANOVA								
Критерій Фішера (F)	7,091	28,328	3,365	31,094	5,223	7,018	19,656	1,990
Значущість (P)	0,002	0,000	0,042	0,000	0,008	0,002	0,000	0,146

Завдяки однофакторному дисперсійному аналізу ANOVA у 7 з 8 форм прояву агресії згідно з рівнями індексу агресивності діагностовано статистично значущі відмінності (табл. 5). Відмінності між усіма рівнями індексу агресивності виявлено за шкалою «непряма агресія» та «дратівливість». Так, за шкалою «непряма агресія» високий рівень статистично значущо відрізняється від середнього ($p=0,044$) та низького ($p=0,000$). Середній від низького ($p=0,000$). Низький статистично достовірно відрізняється від високого та середнього. «Дратівливість» має різний прояв у досліджуваних із високим, низьким та середнім рівнями. Усі відмінності статистично значущі на рівні $p=0,000$.

У респондентів із високим рівнем індексу агресивності спостерігається статистично значуща відмінність за критерієм «фізична агресія» з респондентами, що мають середній ($p=0,017$) та низький ($p=0,003$) рівні агресивності. Натомість не спостерігається статистично значущих відмінностей між респондентами з середнім та низьким рівнями агресивності ($p=0,512$).

За шкалою «негативізм» статистично значущі відмінності діагностовано в досліджуваних із середнім та низьким ($p=0,040$) рівнями індексу агресивності. Статистично достовірна відмінність зареєстрована між високим та середнім рівнями ($p=0,009$) за шкалою «образа». За шкалою «підозрілість» діагностовано значущі відмінності високого рівня із середнім ($p=0,008$) та низьким ($p=0,006$). Прояви підозрілості між середнім та низьким рівнями не виявлено.

Відмінностей у «почутті провини» як формі самоагресії у старшокласників з різними рівнями агресивності не виявлено.

Статистичний аналіз середніх значень засвідчив, що в досліджуваних із високим рівнем індексу агресивності високими є також середні значення за всіма формами прояву агресії. Відповідно досліджувані з низьким рівнем індексу агресивності демонструють низькі середні значення за тими ж формами прояву агресивності. Зведені результати статистики для різних форм агресії за рівнями індексу агресивності представлено в таблиці 6.

Статистики для різних форм агресії за рівнями індексу агресивності

Форми прояву агресії	Рівні індексу агресивності	M	SD	SE	CI - 95%		min	max
					Нижня межа	Верхня межа		
Фізична агресія	Високий	5,85	1,424	0,319	5,18	6,52	3	8
	Середній	4,70	1,442	0,263	4,16	5,24	2	7
	Низький	4,00	1,054	0,333	3,25	4,75	2	5
	Всього	4,97	1,518	0,196	4,57	5,36	2	8
Непряма агресія	Високий	5,05	1,146	0,256	4,51	5,59	3	8
	Середній	4,23	1,006	0,184	3,86	4,61	3	7
	Низький	1,80	1,398	0,442	0,80	2,80	0	4
	Всього	4,10	1,559	0,201	3,70	4,50	0	8
Негативізм	Високий	2,75	1,209	0,270	2,18	3,32	1	5
	Середній	2,87	1,106	0,202	2,45	3,28	1	5
	Низький	1,80	1,135	0,359	0,99	2,61	0	4
	Всього	2,65	1,191	0,154	2,34	2,96	0	5
Дратівливість	Високий	7,65	1,694	0,379	6,86	8,44	4	11
	Середній	5,53	1,717	0,313	4,89	6,17	2	9
	Низький	2,60	1,430	0,452	1,58	3,62	1	5
	Всього	5,75	2,369	0,306	5,14	6,36	1	11
Образа	Високий	4,80	1,936	0,433	3,89	5,71	1	8
	Середній	3,13	2,013	0,367	2,38	3,88	0	7
	Низький	3,20	1,033	0,327	2,46	3,94	1	5
	Всього	3,70	1,994	0,257	3,18	4,22	0	8
Підозрілість	Високий	6,00	1,487	0,332	5,30	6,70	4	9
	Середній	4,40	2,061	0,376	3,63	5,17	1	9
	Низький	3,80	1,135	0,359	2,99	4,61	2	5
	Всього	4,83	1,932	0,249	4,33	5,33	1	9
Вербальна агресія	Високий	8,25	1,410	0,315	7,59	8,91	5	10
	Середній	6,57	1,633	0,298	5,96	7,18	3	10
	Низький	4,60	1,430	0,452	3,58	5,62	2	6
	Всього	6,80	1,955	0,252	6,29	7,31	2	10
Почуття провини	Високий	6,40	2,234	0,499	5,35	7,45	2	9
	Середній	5,30	2,037	0,372	4,54	6,06	2	9
	Низький	5,20	1,751	0,554	3,95	6,45	3	9
	Всього	5,65	2,098	0,271	5,11	6,19	2	9

Прим.: SD – стандартне відхилення; SE – помилка середнього; CI – довірчий інтервал для середнього значення; min – мінімальне значення; max – максимальне значення.

Вважаємо, що агресія в ранній юності часто є наслідком неадекватних форм підліткового самоствердження. Так, у віковій психології зазначається, що до 13-14 років спостерігається зростання прояву фізичної та вербальної агресії. Водночас непряма агресія в дівчат зростає, а у хлопців знижується. Менш вираженою у підлітків обох статей є така форма прояву агресії, як негативізм. Таку поведінку підлітків можна пояснити їхніми статевовіковими особливостями. Зокрема, у підлітків-дівчат до 15 років порівняно із хлопцями цього ж віку зростає фізична та вербальна агресія.

Окрім цього в дівчат іноді спостерігається «огрубіння» особистості. Це явище може бути наслідком зміщення соціальних ролей, через що їм досить важко створити цілісне уявлення про образ жінки та, як наслідок, їхня статева ідентифікація може бути мінливою.

У досліджуваних нами старшокласників (15-17 років) домінує вербальна агресія, тоді як використання фізичної – дещо знижується, хоча вона і надалі залишається дієвою, особливо у хлопців. Рідко використовується у ранній юності непряма агресія та негативізм (табл. 1).

Питання психології

Діагностовано кореляцію між показниками ситуаційної й особистісної тривожності та деякими формами прояву агресії (методика Басса-Даркі) (див. табл. 7).
Таблиця 7.

Показники кореляції між формами прояву агресії та видами тривожності

	Фізична агресія	Непряма агресія	Негативізм	Драгівливість	Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини	Ситуаційна тривожність	Особистісна тривожність
Ситуаційна тривожність	0,146	-0,172	-0,198	0,055	0,173	0,305**	-0,046	0,192	1,000	0,269*
Особистісна тривожність	0,196	0,162	0,259*	0,203	0,182	0,200	0,175	0,201	0,264*	1,000

Примітка: * – кореляція 0,05; ** – кореляція 0,01;

Зокрема, ситуаційна тривожність додатно корелює з «підозрілістю» ($r = 0,305$, $p \leq 0,01$). Остання може мати різну природу. Насамперед рання юність дуже чутлива до справедливості, а тому прояви несправедливості щодо «чутливих» питань (у побуті, школі, стосунках із друзями) породжують різні інсинуації та викликають підозру. В іншому випадку, ситуаційна тривожність є наслідком особистісної ($r = 0,269$, $p \leq 0,05$), що апріорі робить людину залежною від стресорів.

Особистісна тривожність додатно корелює з негативізмом ($r = 0,259$, $p \leq 0,05$) та ситуаційною тривожністю ($r = 0,264$, $p \leq 0,01$). Негативізм, як невмотивована поведінка, супроводжується діями, що суперечать очікуванням чи вимогам індивідів або груп. Зазвичай це супроводжується неприязним ставленням до оточення, жорсткістю поведінки, впертістю та скептицизмом. Нерідко спостерігаються і відкриті форми агресії, хоча в наших досліджуваних статистичного зв'язку із цією формою агресивної поведінки не виявлено. Негативізм у старшокласників спільно з особистісною тривожністю ми схильні трактувати як психозахист задля самоствердження, що властивий перехідному віковому періоду (гормональний вплив) сукупно із конфронтаційним сьогоденням. Прагнення до самостійних дій та відсутність власного соціального досвіду ускладнюють соціалізацію в ранній юності. Часто неможливість розв'язувати ці складні проблеми породжує нові, складніші

проблеми, що спричиняє низьку самооцінку самоневдоволення тощо. Негативізм у такій ситуації стає способом самоствердження.

Висновки. Агресивність є соціально-психологічною рисою особистості, спрямованою на здійснення агресивних дій. Агресія як форма поведінки та активності, може (хоча й не завжди) супроводжуватися певними емоціями та негативними установками. Засадничими для цього діяння є наявність наміру та мотивації.

Не виявлено суттєвих відмінностей між хлопцями та дівчатами в прояві форм агресії. Відсутність суттєвих відмінностей пояснюємо зміщенням соціальних ролей. Зміст та форма прояву агресії визначається віковими особливостями та соціальним контекстом. Діагностовано додатну кореляцію ситуаційної тривожності з «підозрілістю», що, з одного боку, є наслідком загостреного в ранній юності почуття справедливості, а з іншого – особистісної тривожності, яка узалежнює людину від стресорів. Також додатною є кореляція між особистісною тривожністю та негативізмом. Через відсутність власного соціального досвіду ускладнюється соціалізація в ранній юності, що часто супроводжується самоневдоволенням. Негативізм як форма психозахисту, що властива перехідному віковому періоду, є радше формою самоствердження, що за її незадоволення викликає відчуття тривоги.

Перспективним видається дослідження агресивності як механізму психологічного захисту в ранній юності.

Список використаних джерел

1. Галян, І. (2011). *Психодіагностика*. Київ: Академвидав.
2. Галян, О. (1999). *Співвідношення імперативності та діалогічності у стильовій характеристиці діяльності вчителя*. (Дис. канд. психол. наук). Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України. Київ.
3. Галян, О., & Галян, І. (2000). Агресивність як особистісний чинник діяльності вчителя. *Психологія*, 9(2), 222-227.
4. Дроздов, О. (2003). *Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді*. (Дис. канд. психол. наук). Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка. Чернігів.
5. Сергеева, К. (2015). Український досвід впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8(52), 403-410.
6. Спринська, З. (2009). *Співвідношення агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості*. (Дис. канд. психол. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. Одеса.
7. Ablner, B., Walter, H., & Erk, S. (2005). Neural correlates of frustration. *Neuroreport*, 16(7), 669-672. DOI: 10.1097/00001756-200505120-00003.
8. Bandura, A. (2016). *Moral disengagement: how people do harm and live with themselves*. New York: Macmillan.
9. Barker, E.D., Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Vitaro, F., & Lacourse, E. (2006). Development of male proactive and reactive physical aggression during adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 783-790. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x
10. Berkowitz, L. (1993). *Aggression: its causes, consequences, and control*. New York, McGraw-Hill.
11. Buss, A.H. (1961). *The psychology of aggression*. New York, London: John Wiley.
12. Buss, A.H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
13. Buss, A.H., & Durkee, M. (1957). *The buss-durkee hostility inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. URL: <https://scales.arabpsychology.com/s/buss-durkee-hostility-inventory-bdhi/>
14. Caprara, G.V., Gargaro, T., Pastorelli, C., Prezza, M., Renzi, P., & Zelli, A. (1987). Individual differences and measures of aggression in laboratory studies. *Personality and Individual Differences*, 8, 885-893.
15. Dollard, J.L., Miller, D.G. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University.
16. Eysenck, H.J. (1970). *The structure of human speciality (Renaissance of psychology)*. Routledge. London.
17. Fromm, E. (2015). *Anatomie der menschlichen destruktivität / Aus dem englischen von L. Mickel und E. Mickel*. Hamburg: Rowohlt-Verlag.
18. Halian, I., Kurova, A., Skliaruk, A., Halian, O., & Khokhlov, A. (2022). Estabilidad emocional como factor del bienestar psicológico de futuros especialistas. *Amazonia Investiga*, 11(51), 183-196. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.17>
19. Jung, C.G. (2002). *Psychology of the unconscious*. Edinburg: Dover Publications (originally 1916).
20. Lorenz, K. (1963). *Das sogenannte böse: zur naturgeschichte der aggression*. Wien: Viene Methuen.
21. McCarthy-Tucker, S., Gold, A., & Garcia, E. (1999). Effects of anger management training on aggressive behavior in adolescent boys. *Journal of Offender Rehabilitation*, 29(3-4), 129-141. DOI: 10.1300/J076v29n03_07
22. Scott, B.G., Lapré, G.E., Marsee, M.A., & Weems, C.F. (2014). Aggressive Behavior and Its Associations With Posttraumatic Stress and Academic Achievement Following a Natural Disaster. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(1), 43-50. DOI: 10.1080/15374416.2013.807733
23. Spielberger, C.D. (1989). *State-trait anxiety inventory: bibliography* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
24. Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., Lushene, R., Vagg, P.R., & Jacobs, G.A. (1983). *Manual for the state-trait anxiety inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
25. Tangney, J.P., Wagner, P., Fletcher, C., & Gramzow, R. (1992). Shamed into anger? The relation of shame and guilt to anger and self-reported aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(4), 669-675.
26. Werner, N.E. (2012). Do hostile attribution biases in children and parents predict relationally aggressive behavior? *The Journal of Genetic Psychology*, 173(3), 221-245.

27. Wiggins, J.S., & Trapnell, P. (1996). A dyadic-interactional perspective on the Five-Factor model. In: J.S. Wiggins (Ed.). *The Five-Factor model of personality* (pp.88-162). New York: Guilford.
28. Zhang, Y., Shi, P., Gao, M. & Chang, H. (2022). Factors influencing aggressive adolescent behavior: an analysis using the Decision Tree method. *The Journal of Genetic Psychology*, 183(6), 537-548. DOI: [10.1080/00221325.2022.2094213](https://doi.org/10.1080/00221325.2022.2094213)
29. Zuckerman, M., Kuhlman, D.M., Joireman, J.A., Teta, P., & Kraft, M. (1993). A comparison of Three Structural Models for Personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 757-768.

References

1. Halian, I. (2011). *Psykhodiahnostyka* [Psychodiagnosis]. Kyiv: Akademvydav. (in Ukrainian)
2. Halian, O. (1999). *Spivvidnoshennya imperativnosti ta dialohichnosti u styl'oviy kharakterystytsi diyal'nosti vchytelya* [Correlation of imperativeness and dialogicity in the stylistic characteristics of the teacher's activity]. (Dys. kand. psykhol. nauk). Instytut psykhohiyyi imeni H.S.Kostyuka APN Ukrainy. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Halian, O., & Halian, I. (2000). Ahresyvnist' yak osobystisnyy chynnyk diyal'nosti vchytelya [Aggressiveness as a personal factor in the teacher's activity]. *Psykhohiyya*, 9(2), 222-227. (in Ukrainian)
4. Drozdov, O. (2003). *Sotsial'no-psykhologichni faktory dynamiky ahresyvnoyi povedinky molodi* [Socio-psychological factors of dynamics of aggressive behavior of young people]. (Dys. kand. psykhol. nauk). Chernihivs'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni T.H.Shevchenka. Chernihiv. (in Ukrainian)
5. Serheyeva, K. (2015). Ukrayins'kyy dosvid vprovadzhennya proham profilaktyky ahresyvnoyi povedinky pidlitkiv u tsestrakh sotsial'no-psykhologichnoyi reabilitatsiyi [Ukrainian experience of implementation of programs for the prevention of aggressive behavior of adolescents in social and psychological rehabilitation centers]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnolohiyi*, 8(52), V, 403-410. (in Ukrainian)
6. Spryns'ka, Z. (2009). *Spivvidnoshennya ahresyvnoyi povedinky ta tsinnisnykh oriyentatsiy osobystosti* [Correlation of aggressive behavior and value orientations of the individual]. (Dys. kand. psykhol. nauk). Pivdenoukrayins'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni K.D.Ushyns'koho. Odesa. (in Ukrainian)
7. Abler, B., Walter, H., & Erk, S. (2005). Neural correlates of frustration. *Neuroreport*, 16(7), 669-672. DOI: [10.1097/00001756-200505120-00003](https://doi.org/10.1097/00001756-200505120-00003).
8. Bandura, A. (2016). *Moral disengagement: how people do harm and live with themselves*. New York: Macmillan.
9. Barker, E.D., Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Vitaro, F., & Lacourse, E. (2006). Development of male proactive and reactive physical aggression during adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 783-790. DOI: [10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x)
10. Berkowitz, L. (1993). *Aggression: its causes, consequences, and control*. New York, McGraw-Hill.
11. Buss, A.H. (1961). *The psychology of aggression*. New York, London: John Wiley.
12. Buss, A.H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
13. Buss, A.H., & Durkee, M. (1957). *The buss-durkee hostility inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. URL: <https://scales.arabpsychology.com/s/buss-durkee-hostility-inventory-bdhi/>
14. Caprara, G.V., Gargaro, T., Pastorelli, C., Prezza, M., Renzi, P., & Zelli, A. (1987). Individual differences and measures of aggression in laboratory studies. *Personality and Individual Differences*, 8, 885-893.
15. Dollard, J.L., Miller, D.G. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University.
16. Eysenck, H.J. (1970). *The structure of human speciality (Renaissance of psychology)*. Routledge. London.
17. Fromm, E. (2015). *Anatomie der menschlichen destruktivität / Aus dem englischen von L. Mickel und E. Mickel*. Hamburg: Rowohlt-Verlag.
18. Halian, I., Kurova, A., Skliaruk, A., Halian, O., & Khokhlov, A. (2022). Estabilidad emocional como factor del bienestar psicológico de futuros especialistas. *Amazonia Investiga*, 11(51), 183-196. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.17>
19. Jung, C.G. (2002). *Psychology of the unconscious*. Edinburg: Dover Publications (originally 1916).
20. Lorenc, K. (1963). *Das zogenannte bose: zur naturgeschichte der aggression*. Wienn: Viene Methuen.
21. McCarthy-Tucker, S., Gold, A., & Garcia, E. (1999). Effects of anger management training on aggressive behavior in adolescent boys. *Journal of Offender Rehabilitation*, 29(3-4), 129-141. DOI: [10.1300/J076v29n03_07](https://doi.org/10.1300/J076v29n03_07)

22. Scott, B.G., Lapré, G.E., Marsee, M.A., & Weems, C.F. (2014). Aggressive Behavior and Its Associations With Posttraumatic Stress and Academic Achievement Following a Natural Disaster. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(1), 43-50. DOI: 10.1080/15374416.2013.807733
23. Spielberger, C.D. (1989). *State-trait anxiety inventory: bibliography* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
24. Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., Lushene, R., Vagg, P.R., & Jacobs, G.A. (1983). *Manual for the state-trait anxiety inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
25. Tangney, J.P., Wagner, P., Fletcher, C., & Gramzow, R. (1992). Shamed into anger? The relation of shame and guilt to anger and self-reported aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(4), 669-675.
26. Werner, N.E. (2012). Do hostile attribution biases in children and parents predict relationally aggressive behavior? *The Journal of Genetic Psychology*, 173(3), 221-245.
27. Wiggins, J.S., & Trapnell, P. (1996). A dyadic-interactional perspective on the Five-Factor model. In: J.S. Wiggins (Ed.). *The Five-Factor model of personality* (pp.88-162). New York: Guilford.
28. Zhang, Y., Shi, P., Gao, M. & Chang, H. (2022). Factors influencing aggressive adolescent behavior: an analysis using the Decision Tree method. *The Journal of Genetic Psychology*, 183(6), 537-548. DOI: 10.1080/00221325.2022.2094213
29. Zuckerman, M., Kuhlman, D.M., Joireman, J.A., Teta, P., & Kraft, M. (1993). A comparison of Three Structural Models for Personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 757-768.

Summary

Halian I. M. Doctor of Psychological Sciences,
Professor Lviv Polytechnic National University

Nesteruk S. T. master's student, specialty

053 "Psychology" Lviv Polytechnic National University

AGGRESSIVE MANIFESTATIONS IN EARLY YOUTH IN TODAY'S CONDITIONS

Abstract. The article presents the results of the study of aggressive manifestations in early youth. No significant differences were found between boys and girls in the forms of aggression, which is a consequence of the shift in social roles. A positive correlation of situational anxiety with «suspicion» caused by a heightened sense of justice in early youth, and personal anxiety with negativism – a form of psychological defense on the way to self-affirmation – was diagnosed.

Purpose of the article. The purpose of the publication is an empirical analysis of aggressive manifestations in early youth.

Methods. The study is organized according to the principle of theoretical analysis and empirical study of aggressive manifestations in early youth. Personal questionnaires were used, namely: to diagnose forms of aggression – «Buss-Durkee Hostility Inventory, BDHI», the diagnosed construct of which is eight scales that reveal different forms of aggression; the level of anxiety was assessed according to the Spielberger scale (State-Trait Anxiety Inventory, STAI), which diagnoses the manifestation of personal and situational anxiety.

Results. The manifestation of various forms of aggression in early youth was studied. Among the high school students (15-17 years old) studied by us, verbal aggression dominates, while the use of physical aggression decreases somewhat. A positive correlation of situational anxiety with «suspicion» was diagnosed, which, on the one hand, is a consequence of a heightened sense of justice in early youth, and on the other, personal anxiety, which makes a person dependent on stressors. A positive correlation of personal anxiety with negativism was established.

Scientific novelty. It has been confirmed that the forms of aggression in early youth are determined by age characteristics, the context of the social environment, and the shift in social roles.

Practical meaning. The obtained results will be useful for psychologists working with adolescents and high school students.

Conclusions and prospects for further scientific research. Emphasis is placed on aggressiveness as a socio-psychological trait of the individual, which is aimed at aggressive actions. Intent and motivation are essential for this action. No significant differences were found between boys and girls in the manifestation of forms of aggression. Negativism characteristic of the transition period is, on the one hand, a form of psychological defense, and on the other, self-affirmation. For his dissatisfaction, a feeling of anxiety arises. The study of aggressiveness as a mechanism of psychological protection in early youth seems promising.

Key words: aggression; anxiety; early youth; psychological defense; personal anxiety; situational anxiety; negativism.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 02.09.23.